

BEZM-İ ÂLEM VÂLİDE SULTAN'IN KÜTÜPHANESİNDE YER ALAN BİR ALBÜM: *TASVİR-İ UREFÂ*

An Album in the Library of Bezm-i Âlem Vâlide Sultan: *Taşwîr al-'Urafâ*

Salime Bera KEMİKLİ

Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü,
Türk İslam Sanatları Tarihi Anabilim Dalı, Sivas, Türkiye.

*Asst. Prof., Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Department of Islamic History and Arts,
Department of History of Turkish Islamic Arts, Sivas, Turkey.*

berakemikli@gmail.com, Orcid.org/ 0000-0002-8670-0491.

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 14 Ekim / October 2022

Kabul Tarihi / Accepted: 29 Kasım / November 2022

Yayın Tarihi / Published: 31 Aralık / December 2022

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December 2022

Cilt / Volume: 22 **Sayfa/Pages:** 127-154

Atrf / Citation: Kemikli, Salime Bera. "Bezm-i Âlem Vâlide Sultan'ın Kütüphanesinde Yer Alan Bir Albüm: *Tasvir-i Urefâ* [An Album in the Library of Bezm-i Âlem Vâlide Sultan: *Taşwîr al-'Urafâ*]. *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [BOZİFDER]-Bozok University Journal of Faculty of Theology [BOZİFDER]* 22 (Aralık / December 2022): 127-154.

<https://doi.org/10.51553/bozifder.1189361>

Etik Beyan/ Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (**Salime Bera KEMİKLİ**).

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Öz

Hanım sultanlar, yaptıkları hayır işleriyle temayüz eden ve topluma yön veren rol modelleridir. Bezm-i Âlem Vâlide Sultan da geride bıraktığı mimari mirası ve yaptığı hayır işleri ile tanınan bir zattır. Onun halkın istifadesine sunmak üzere tesis ettiği kütüphanesini bilhassa anmak gerekmektedir. Zira onun kurduğu kütüphane ilme değer verdiğini gösteren güzîde bir örnektir. Vakıf kütüphanesinin teşekkülü daha sonra oluşmuş ve gelen bağışlarla kemiyeti zenginleşmiştir. Bu vakıf kütüphanesine ilişkin malumatları Sultan'ın vakfiyesinden elde etmek mümkündür. Bezm-i Âlem Vâlide Sultan'ın koleksiyonu şu an İstanbul Beyazıt Yazma Eserler Kütüphanesindedir. Bu koleksiyonda yer alan bazı kitaplar içerdikleri tezyinat örnekleri sebebiyle kitap sanatları anlamında kıymetlidir. Koleksiyonda yer alan eserler arasında *Tasvîr-i Urefâ* adlı albüm muhtevâsından dolayı ilgi çekicidir. Bu çalışmada *Tasvîr-i Urefâ* ilim ve sanat dünyasına tanıtılmıştır. Bu baпта albümde yer alan kişilerin kimlikleri, giydikleri kıyafetler, oturuş şekilleri ve üslûbu üzerinde durulmuştur. Bu eserde portrelerde görünen kişiler yalnızca mutasavvıf kimlikleri ile ön plana çıkan kimselerdir. Nitekim bu zatların isimleri albüm içinde belirtilmiştir. Bu vesileyle tasvirde yer verilen isimlerin bir kısmının ilk dönem sûfilerinden olduğunu anlıyoruz. Tasviri yapılan kişilerin kimliklerinin belirtilmesi ve bu kişilerin hepsinin derviş olması albümü önemli kılan noktalardan birisidir.

Anahtar Kelimeler: Türk-İslam Sanatları Tarihi, Bezm-i Âlem Vâlide Sultan, Kütüphane, Koleksiyon, Kıyafet Albümü, Derviş Tasvirleri.

Abstract

Sultans are known for their charity work, and they are role models for society. Bezm-i Âlem Vâlide Sultan is also known for her architectural heritage and charitable works. We should especially mention her library, which she established for the benefit of the public. The library she founded shows that she values education. The library was formed later, and the library's quantity was enriched with donations. It is possible to obtain information about this library from the Bezm-i Âlem Sultan's waqfeya. Bezm-i Âlem Vâlide Sultan's collection is currently in the Istanbul Beyazıt Manuscripts Library. Due to examples of ornamentation, some of the books in this collection are valuable in terms of book art. An album, named as *Taşvîr al-'Urafâ* is interesting because of the contents in the collection. This study introduces the album *Taşvîr al-'Urafâ* to the world of science and art. In this article, identities of the people, the clothes they wear, the way they sit in the Album, and the style of the depictions are explained. The ones appearing in these portraits in this work are only those who stand out with their Sufi identities. The names of these portraits are written in the album. On this occasion, we understand that some of the names included in the description are from the early Sufis. It is one of the points that make the album important that the identities of the people depicted and the fact that all these people are dervishes.

Keywords: History of Turkish Islamic Arts, Bezm-i Âlem Sultan Vâlide, The Library, Collection, The Costume Album, Dervish Portraits.

Giriş

Bezm-i Âlem Vâlide Sultan'ın doğum tarihine ve nereli olduğuna dair kesin bir malumat yoktur. Ancak bu iki hususla alakalı pek çok

varsayım bulunmaktadır.¹ Sultan'ın küçük yaşta saraya girdiği ve ilk gençlik zamanlarında Sultan II. Mahmud'un (1808-1839) ikballeri arasında yer aldığı tahmin edilmektedir.² Sultan II. Mahmud'dan şehzade dünyaya getirmesi ile Bezm-i Âlem, Kadınefendi mevkiine yükselmiştir. Vâlîde Sultan'ın dört evladı vardır. Sultan'ın ilk evladı Şehzade Abdülhamid yedi yaşında iken, Şehzade Ahmed beş aylıkken, Şehzade Mehmed ise yedi aylıkken vefat etmiştir. Sultan'ın bir diğer evladı ise Sultan Abdülmecid'dir.

Veliaht Abdülmecid, Sultan II. Mahmud'un 30 Haziran 1839 tarihinde vefat etmesi üzerine tahta geçmiştir. Böylece Bezm-i Âlem Vâlîde Sultan, Mehd-i Ulyâ-yı Saltanat unvanını almıştır.³ Vâlîde Sultan, makamda bulunduğu müddet zarfında yaptığı hizmetler ile yâd edilmiştir. Sultan'ın hayatını ele alan bütün kaynaklar onun hayırseverliği hususunda hemfikirdir.

Sultan'ın bânisi olduğu çok sayıda mimari müessese bulunmaktadır. O, eğitim kurumlarının, su yapılarının, cami-i şerîflerin yapılmasına vesile olmuştur. Zîver Paşa (öl. 1862), divanında, Sultan'ın yaptırdığı bu tesislerin, bilhassa çeşmelerin tarihlerine yer vermiştir.⁴ Onun İstanbul'da bânisi olduğu veya tamir ettirdiği 12 çeşmesi vardır. Ayrıca Vâlîde Sultan, Medine'de iki sebil, Kerbela'da bir sebilin yapılmasına vesile olmuştur.⁵

Sultan'ın bânisi olduğu iki cami-i şerîfi bulunmaktadır. Sultan, Dolmabahçe Camii'nin yapımına başlamışsa da vefatı üzerine inşaat, Sultan

¹ Alderson, Vâlîde Sultan'ın 1808'de, Reşat Ekrem Koçu 1809'da, Arzu Terzi ise 1798 yılında doğduğunu söylemektedir. Bununla beraber Arzu Terzi'nin Sultan'ın ilk evladı olan Şehzade Abdülhamid'in 1813 yılında doğmasından hareketle bu tarihi vermesi sebebiyle görüşü isabetlidir. Bk. A. D. Alderson, *Osmanlı Hanedanının Yapısı* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1998), 281; Arzu Terzi, *Bezm-i Âlem Valide Sultan* (İstanbul: Timaş, 2018), 63. Bununla birlikte Reşat Ekrem Koçu, Sultan'ın Gürcü olduğunu, Kemal Meram ise Yahudi olduğunu ifade eder. Ancak bu bilgilerin kaynağı ne yazık ki yoktur. Kemal Meram, *Padişah Anaları* (İstanbul: Öz Yayınları, 1319), 399; Reşat Ekrem Koçu, "Bezm-i Âlem Valide Sultan", *İstanbul Ansiklopedisi* (İstanbul: Hüsniyat Matbaa, 1961), 2732.

² Haluk Şehsuvaroğlu, "Bezm-i Âlem Valide Sultan", *Resimli Tarih Mecmuası* 63 (Mart 1953), 2098.

³ Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları* (İstanbul: Oğlak Yayıncılık, 2008), 383.

⁴ Bk. Zîver Paşa, *Divan ve Münşe'at*, nşr. Mehmet Arslan (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2009).

⁵ *İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyyatı*, ed. Necdet Ertuğ (İstanbul: Forart Basımevi, 2006), 1/178.

Abdülmecid (1839-1861) tarafından tamamlanmıştır.⁶ Onun bânisi olduğu bir diğer cami ise 1845 yılında yaptırılan Gurebâ Hastanesi Camii olarak da anılan Bezm-i Âlem Vâlide Sultan Camii'dir.⁷ Bu cami, Vakıf Gurebâ Hastanesinin kuzeybatı köşesinde yer almaktadır. Sözü edilen Vakıf Gurebâ Hastanesi, Bezm-i Âlem Vâlide Sultan'ın yaptırdığı hayır müesseselerinden birisidir.⁸

Bahsedilen yapılar dışında Sultan'ın tesis ettiği eğitim müesseseleri de bulunmaktadır. Bunlar *Mekteb-i İdâdî*,⁹ Molla Aşkî Mahallesi'nde *Bezm-i Âlem Sıbyan Mektebi* adıyla bir okul ve Daru'l-Maârif İdâdîsi olarak kurulan *Yeşil Mektep* okuludur.¹⁰ Bu eğitim kurumlarının yanı sıra Sultan, Daru'l-Maârif Mektebini de inşa ettirmiştir. Bu mektep, okul mimarisinde yapılan ilk modern kurum olma niteliğine sahiptir. Ayrıca okulun müfredatına klasik öğretim programının yanında pozitif bilimler dâhil edilmiştir. Mektebin müfredatında ve mimarisinde yapılan bu yeniliklerin sebebi Sultan Abdülmecid'in 1845 yılında yayınladığı hatt-ı hümayunda yer alan hükümlerdir. Mektep, devrin temayüz eden ilim adamları ve saray eşrafı huzurunda 1850 yılında açılmıştır.¹¹ Bu mektebin yanına bir de kütüphane tesis edilmiştir. Sultan, kurmuş olduğu bu kütüphaneye hususi kütüphanesindeki kitapları vakfetmiştir.¹²

Bezm-i Âlem Vâlide Sultan, 1269/1853 tarihinde vefat etmiştir.¹³

⁶ Ayyansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadikatü'l-Cevâmi*, nşr. Ahmed Nezh Gültekin (İstanbul: İşaret Yayınları, 2001), 490.

⁷ Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi* (İstanbul: İnkılap Yayınları, 2004), 521.

⁸ Asaf Atasevne, "Gureba Hastanesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/202.

⁹ H. 1323 tarihli bir tamir belgesinde mektebin adı geçmektedir, Osmanlı Arşivi (BOA), *Mabeyn-i Hümayun Evrakı İradeleri [MB. İ]*, No. 11, Gömlek No. 104. Osmanlı Arşivi (BOA), *Maarif Nezareti Mektubi Kalemi [MEMKT]*, No. 859, Gömlek No. 18.

¹⁰ Hüdaî Şentürk, "Bezm-i Âlem Valide Sultan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/109-110.

¹¹ Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi* (İstanbul: MEB, 1970), 54.

¹² Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), *Bezm-i Âlem Sultan Vakfiyesi Bezm-i Âlem Sultan Defter*, No. 1464, 377-400.

¹³ Osmanlı Arşivi (BOA), *Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv Defterleri [TS.MA.d]*, No. 8136; Sir Adolphus Slade, hatıratında Sultan'ın Gürcü olduğunu ve 46 yaşında iken vefat ettiğini anlatır. Vefat ettiği gün cenaze alayındaki insanların gözlerinden dökülen yaşların yürekte geldiğini söyler ve gördüğü manzara karşısında şu sözleri sarf eder: "...çünkü o gün kadınlar, büyük bir müdafî, fakirler ise şefkatli bir dost kaybetmişlerdi." Tuğamiral Sir Adolphus Slade, *Müşavir Paşa'nın Kırım Harbi Anıları*, çev. Candan Badem (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2012), 96.

Cenazesinde, teşhiz ve tekfin işlemlerinde görevli olan herkese ihsanlarda bulunulduğu nakledilmektedir.¹⁴ Sultan'ın sandukası şu an Sultan II. Mahmud Türbesi'ndedir.

Bu çalışmada Sultan'ın tesis ettiği kütüphaneden muhtasar bir şekilde bahsedilecektir. 19. yüzyıla ait bu kütüphanedeki kitaplar, mushaf-ı şerifler, tecvid ve kıraat, tefsir, evrad ve zikir, hadis, coğrafya, genel tarih, astronomi, ilm-i kıyafet, seyahatname, zirai, zooloji, tıp bilimleri, mezhep, akaid ve kelam, mantık, cebir, tasavvuf ve tarikat, toplum bilimleri, havas, cifr, siyer-i nebevî – şemâil-i şerife, İslam ahlak ve adabı, fıkıh, dil ve gramer, biyografi, rüya tabirleri, edebiyat, psikoloji, İslam felsefesi alanlarındandır. Bu kütüphane, Sultan'ın entelektüel duruşunun bir tezahürü niteliğindedir. Hem muhteva hem de kitap sanatları bakımından mühim eserlerin olduğu bu kütüphanede ilm-i kıyafet alanında bir albüm dikkatleri çekmektedir. B5017 envanter numaralı *Tasvîr-i Urefâ* adlı bu albümün tasnif ve tahlilinin yapılması amaçlanmaktadır. Bu tahlil ve tasnif, tasvirlerin müşterek yanlarının, kullanılan üslûbun, portrelerde yer alan kişilerin kimliklerinin incelenmesini içermektedir. Böylece daha önce çalışılmayan bu albüm ilim ve sanat dünyasına tanıtılacaktır.

1. Bezm-i Âlem Vâlîde Sultan'ın Tesis Ettiği Kütüphane

Bezm-i Âlem Vâlîde Sultan, Daru'l-Maârif Mektebi ve Kütüphanesini inşa ettirmiş ve buradaki kütüphaneye kitaplarını vakfetmiştir. Bu vakıf bilgisini Sultan'ın vakfiyesinden elde etmekteyiz. Vakfiyede ilgili kısmı, "...inşasına vesile olduğum, içinde altı üstlü birçok hanenin, kütüphanenin ve diğer müstemilatın dâhil olduğu kâgir mektebe, satın alarak sahip olduğum isimleri ve vasıfları yazılan kitapların tamamını ... cild kitabı vakfettim" şeklinde sadeleştirebiliriz.¹⁵ Kitaplar daha sonra Beyazıt Kütüphanesine intikal etmiştir.¹⁶ Ancak intikal sürecine ilişkin bir kayda ulaşamamıştır. Ayrıca mezkûr vakfiyede mektep kütüpha-

¹⁴ Arzu Terzi, *Bezm-i Âlem Valide Sultan* (İstanbul: İstanbul Vakıf Üniversitesi, 2018), 222, 224. Teşhiz ve tekfin işlemlerine ait masrafların yazdığı hesap defterinin yer aldığı kayıt, bk. BOA, *TS.MA.d*, No. 8136.

¹⁵ VGMA, *Bezm-i Âlem Valide Sultan Defter*, No. 634, 124.

¹⁶ *Beyazıt Devlet Kütüphanesi 100 Yaşında*, haz. Hasan Duman (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi, 1984), 19.

nesinde çalışan görevlilerin vazifeleri ve aldıkları maaşa dair malumatlar da bulunmaktadır.

Sultan, hususi kütüphanesindeki kitapları vakfiyede geçen “yedimde milk-i müşteram” ifadesinden dolayı satın aldığını söyleyebiliriz.¹⁷ Bununla beraber saray eşrafından intikal eden birkaç kitabın da kütüphanesinde olduğu bilinmektedir. Ayrıca, 3303 numaralı *Şerhu’r-Risāleti’l-Çuşeyriyye ve Tercemesi* adlı kitabın 2b varağında yazılına göre de bu kitabı şerh ve tercüme ettirmiştir.

Bazı kitaplarda eserin mülkiyetinin Sultan’a ait olduğunu ifade eden kayıtlar düşülmüştür. Mesela, B2964 envanter numaralı *İlmihâl-i Vasiyyetnâme* adlı eserin 186a varağında “Şevketlü kerâmetlü kudretlü ‘Abdü’l-Mecîd Han Efendimiz Hazretleri’nin Vâlidesi ismetlü Vâlide Sultan aliyetü’ş-şân Bezm-i Âlem Efendimiz Hazretleri’nindir” yazmaktadır (Resim 1).¹⁸ Benzeri ifadelere diğer kitapların bir kısmında da tesadüf ediyoruz.

Resim 1. B2964. *İlmihâl-i Vasiyyetnâme*, 186a.

Sultan’ın bağışlarının yanında maiyetinde olan kimseler de mektep kütüphanesine kitap vakfetmiştir. Bu isimleri hem kitaplardaki vakıf kayıtlarından hem de vakfiyeden tespit edebiliyoruz. Söz konusu isimler,

¹⁷ Sultan’ın birkaç kitabı satın almak istemesine dair H. 1261 tarihli mühim bir örnek arşivde vardır. İlgili belge için bk. Osmanlı Arşivi (BOA), *Topkapı Sarayı Müzesi Evrakı [TS.MA.e]*, No. 554, Gömlek No. 22.

¹⁸ Takıyyüddin Mehmed b. Pir Ali b. İskender el-Birgivi, *İlmihâl-i Vasiyyetnâme* (İstanbul: Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B2964), 186a.

Başağa Abdülganî Efendi, Zernümâ Kalfa, Hüsn-i Bahâr Kalfa, Ülker Kalfa, Lala Cevher Ağa'dır.¹⁹ Örneğin *eş-Şifâ' bi-ta'rîfi hukûki'l-Mustafâ* adlı kitapta Ülker Kalfa'nın vakıf kaydına rastlamaktayız. Söz konusu kayıt B958 *eş-Şifâ' bi-ta'rîfi hukûki'l-Mustafâ* adlı eserin 2a varağında yer almaktadır. Burada, Bezm-i Âlem Sultan'ın hizmetinde olan Ülker Hanım'ın kitabı vakfettiğine yönelik ifadeler yazmaktadır ve bu ibarenin altında “Ülker Hanım” yazılı mühür vardır (Resim 2).²⁰

B5259 *Terceme-i me'âricü'n-Nübüvve fi medârici'l-fütüvve*, B343 *Riyâzu'l-Gufrân (Tefsîr-i Süre-i Yâsîn)* adlı eserler Başağa Abdülganî Efendi'nin bağışladığı kitaplardır. Kitaplarda Vâlîde Sultan'ın mührü yanında kitapların vakfedildiğine yönelik kayıt düşürülmüştür. Mezkûr kayıtlarda şu yazılıdır: “Devletlü işmetlü Vâlîde Sultân 'aliyyetü'ş-şân hazretlerinin bâş ağâsı 'Abdü'l-Ġanî ağanın vaqıflarıdır. Sene 1266” (Resim 3).²¹ Örneği verilen bu eserler haricinde Abdülganî Ağa'nın kütüphaneye vakfettiği başka kitapları da mevcuttur.

Resim 2. B958, v. 2a, vakıf kaydı.

Resim 3. B343, v. 79a.

Cevahir Ağa'nın vakıf kaydına B1503 env. numaralı *et-Tarîkatü'l-*

¹⁹ Bk. VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. *Bezm-i Âlem Sultan Vakfiyesi Bezm-i Âlem Sultan Defter*. No. 634.

²⁰ Kadı İyâz Ebu'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî es-Sebtî, *eş-Şifâ' bi-ta'rîfi hukûki'l-Mustafâ* (İstanbul: Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B2964), 2a.

²¹ Şeyhî, *Riyâzu'l-Gufrân* (İstanbul: Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B343), 79a.

Muhammediyye ve's-sîretü'l-Ahmediyye adlı eserde tesadüf etmekteyiz.²² İlgili kayıtlarda rastladığımız diğer isimler Huzur-ı Hümâyûn hocalarından Hasan Efendi ve Mehmed Rüşdî'dir. Mehmed Rüşdî adına eserlerin vakfedildiği yönünde ifadelerin yer aldığı kayıtları birçok kitapta görmekteyiz (Resim 4). Nihai olarak, Bezm-i Âlem Sultan'ın tesis ettiği kütüphanenin bağışlarla zenginleştiğini anlamaktayız. Yalnızca birkaç örneğine yer verdiğimiz kayıtlarda zikredilen vâkıflar Sultan'ın irtibat halinde olduğu kimselerdir.

Resim 4. B2984, *Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye*, 1a.

19. yüzyıla ait bu mütevazı kütüphane mektep talebelerinin eğitimi için tesis edilmiştir. Nitekim mektep talebeleri cuma hariç her gün, mektep talebesi olmayanlar ise cuma günleri kitaplara müracaat etmekteydiler.²³

2. *Tasvîr-i Urefâ*

Bezm-i Âlem Vâlide Sultan'ın kütüphanesinde bulunan bazı kitaplar tetkik edildiğinde bir kısmının kitap sanatlarıyla tezyin edildiği anlaşılabacaktır. Resim tekniği ile hazırlanan eserlerden birisi kütüphanede bulunan *Tasvîr-i Urefâ*'dır. Eser, Beyazıt Yazma Eserler Kütüphanesinde olup, B5017 envanter numarası ile kayıtlıdır. Eserin 1a varlığında Bezm-i Âlem Vâlide Sultan'a ait vakıf kaydı ve vakıf mührü bulun-

²² Takıyyüddin Mehmed b. Pir Ali b. İskender el-Birgîvî, *et-Tarikatü'l-Muhammediyye ve's-sîretü'l-Ahmediyye* (İstanbul: Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1503).

²³ Arzu Terzi, *Bezm-i Âlem Vâlide Sultan Vakfiyeleri* (İstanbul: Bezmîalem Vakıf Üniversitesi, 2020), 233, 234.

maktadır.

Eserin 1b ve 2a varaklarında ta'lik hattıyla, Farsça dilinde albümün hazırlanma serencamı anlatılmaktadır. Evvela bu kısımda söze Allah'a hamd ile başlanmıştır. Bilâhare ilm-i kıyafet mazmûnundan ve bu ilmin içeriğinden bahsedilmektedir. Yazılana göre ilm-i kıyafet güvenilir ve değerli ilim ve sanatlardan birisidir. İlm-i kıyafet bir ressamın çizdiği bir sûretten kişinin hal, karakter yani bânının anlaşıldığı bir ilimdir. Bu ilim Hindistan, İran ve Türkistan'da mütedâvildir. Yani bu albümün hazırlandığı zamanda, sözü edilen topraklarda hala geçerliliği olan ve icra edilen bir ilimdir. Albümde yer alan ifadelere göre eser, Ahmed Kemaleddîn adında birisi tarafından hazırlanmıştır.²⁴

این خاکراه سالکان طریق یقین السید احمد کمال الدین که بر حسب امرا ولیای دولت قوی مکتت علیه عثمانی
بسفارت ایران مامور و در پای تخت مملکت مزبور که مسمی بطهران است

Bu ibareye göre Seyyid Ahmed Kemaleddîn Tahran'da bir Osmanlı elçisi olarak görev yapmaktadır. İlerleyen satırlarda Kemaleddîn Bey'in, Tahran'da değerli bir kimsenin nezdinde gördüğü ariflerin ve sultanların tasvirlerini içeren bir kitabı bir süreliğine emanet aldığı yazmaktadır. İlim sahibi bir ressamdan mezkûr tasvirlerin benzerini yapmasını ister ve böylece albüm hazırlanmış olur.

Albüm 9 varaktır. 15 arif zatın tasvirleri tek figür şeklinde çalışılmıştır. Bu figürlerin arka planları aynıdır. Arka planda bir kemer ve kemerin ardında gökyüzü manzarası betimlenmiştir. Her figür bir post üzerinde oturmaktadır ancak bu figürlerin oturuş ve duruşları birbirinden farklıdır. Farklı bir diğer husus da figürlerin giydiği kıyafetlerdir.²⁵ Tasviri yapılan kişilerin adları hem ta'lik hatla is mürekkeple portrenin yanında, hem de nesih hatla beyaz kartuşta is mürekkeple yazılmıştır. Yani iki yerde bu isimler belirtilmiştir. Burada tasviri yapılan kişilerin kimlikleri, figürlerin giydikleri kıyafetler ve duruşları gibi hususiyetler üzerinde durulacaktır.

²⁴ *Tasvîr-i Urefâ* (İstanbul: Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B5017), 1b-2a.

²⁵ Derviş kıyafetleri ve kullandıkları eşyalar için bk. Nurhan Atasoy, *Derviş Çeyizi Türkiye'de Tarihî Giyim-Kuşam Tarihi* (İstanbul: T.C. Kültür Bakanlığı, 2000). Dervişlerin giydikleri hususi kıyafetlere dair yapılan bir diğer çalışma ise, Yahya Efendi, *Mecmû'âtü'z-zarâ'if sandûkatü'l-ma'ârif*, nşr. Mehmet Serhan Tayşi (İstanbul: Hassa Mimarlık: 2014).

2.1. Tasvirlerin Tavsifi

2.1.1. Üveys el-Karanî ve Bâyezid-i Bistâmî'nin Tasvirleri (2b-3a)

Albümün ilk portresi 2b varağında yer alan Üveys el-Karanî'ye (öl. 37/657) aittir. Bu isim resmin hemen üstündeki beyaz kartuşta ve portrenin hemen yanında yazmaktadır. Portrenin yanındaki isme “Şeyh” ifadesi de eklenmiştir. Veysel Karanî Yemen'deki Karan aşiretine mensuptur. Geçimini çobanlık ile sağlayan Karanî'nin sade bir hayat tarzı benimsediği ifade edilmektedir. Nitekim yaşayış tarzı ile de Müslümanlar için örnek bir şahsiyet kabul edilmektedir.²⁶ *Tezkiretü'l-evliyâ*'da Karanî'nin üzerinde bir çul ile, yalınayak ve baş açık bir vaziyette yaşadığı nakledilmektedir. Yine bir anlatıya göre komşuları Veysel Karanî için şunları söyler: “Eski bir elbise giyerdi. Mezbeleliklerden topladığı elbise parçalarını yıkamış, yekdiğerine yamamış, dikmiş ve kendisine elbise yapmıştır.”²⁷

Attâr'ın *Tezkiretü'l-evliyâ*'sından Karanî'nin zahidane hayatına ilişkin malumat elde edebiliriz. Onu oldukça sade bir kıyafetle ve yalınayak resmetmesinden yola çıkarak ressamın, Karanî'yle ilgili menkıbelere hâkim birisi olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Bununla beraber figürün bakışlarında mahzun bir ifade görülmektedir. Karanî, bir post üzerinde ellerini dizlerinin önünde tutar bir vaziyette oturmaktadır. Üzerinde sade, tek parça beyaz bir elbise vardır. Saçı ve sakalı uzun ve gür olup, siyah rengindedir. Figürün gözleri iricedir ve başı hafif sola doğru meyillidir. Karanî'nin ayaklarının hemen önünde kırmızı kaplı kitap ile keşkül bulunmaktadır.

3a varağında sağ dizinden destek aldığı sağ elini başına götürmüş bir vaziyette duruş sergileyen Bâyezid-i Bistâmî'yi (öl. 234/848?) görürüz. Bistâmî, ilk büyük mutasavvıflardandır. Hayatı hakkında malumat oldukça azdır. Onun İran'da Bistâm kasabasında dünyaya geldiği bilinmektedir. Bistâmî, davranışları, tasavvufi görüşleri ve sözleriyle çevresinde bulunanları etkilemiştir. Kendisini takip edenlere Tayfûrî denilmektedir.²⁸ Onun ibadet hayatı ve yaşayış tarzına ilişkin bilgileri

²⁶ Necdet Tosun, “Veysel Karanî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/74.

²⁷ Feridüddin Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Erdem Yayınları, 1991), 68.

²⁸ Süleyman Uludağ, “Bâyezid-i Bistâmî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul:

menkıbelerinden elde ederiz.²⁹ Bistâmî burada yaşlı biri olarak resmedilmiştir. Başında kahverengi tonlarda bir külah vardır ve bu külahın çevresi siyah bir destar ile çevrilidir. O, beli kemerli, koyu tonlarında, uzun bir elbise giymektedir. Bistâmî'nin hemen önünde kırmızı bir baston bulunmaktadır (Resim 5).

Resim 5. Veysel Karanî ve Bâyezid-i Bistâmî

2.1.2. Şeyh Marûf-i Kerhî ve Şeyh Şiblî'nin Tasvirleri (3b-4a)

3b varlığında Şeyh Marûf-i Kerhî'nin (öl. 200/815-16?) tasviri bulunmaktadır. Kerhî'nin ailesinin Hristiyan veya Sâbiî olabileceği yönünde rivayetler vardır. Bu rivayetlerde Kerhî'nin Ali er-Rıza (öl. 203/819) ile karşılaştıktan sonra Müslüman olduğu belirtilmektedir. Tasavvuf tarihinin büyük ve değerli şahsiyetlerinden biri olan Kerhî, zahitliği ile tanınmış bir zattır. Onun dönemin önemli simaları ile istişarelerde bulunduğu bilinmektedir.³⁰

Marûf-i Kerhî, tasvirde sol bacağına sol elini dayamış bir şekilde post üzerinde oturmaktadır. O, beyaz renkli, uzun kollu bir iç kıyafet ile kol açıklığı geniş bir ferace giymektedir. Başlığı, beyaz bir destar ve destarın

TDV Yayınları, 1992), 5/240.

²⁹ Feridüddin-i Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ*, çev. Mehmed Zahid Kotku (İstanbul Server Yayınları, 2018), 51-61.

³⁰ Reşat Öngören, "Marûf-i Kerhî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/67.

tepesinde kırmızı bir taçtan ibarettir. Tacın ucundan siyah renkli bir püskül sarmaktadır. Sık ve gür olan sakal ve bıyıkla betimlenmiştir. Kerhî'nin hemen önünde birisi yeşil bir diğeri kırmızı ciltli iki kitap durmaktadır.

4a varlığında Şeyh Şibli'nin (öl. 334/946) tasviri ile karşılaşmaktayız. Ebû Bekr Dülef b. Cahder (Ca'fer b. Yûnus) eş-Şibli Türk asıllı olup, Sâmerâlîdir. İyi bir öğrenim gören Şeyh Şibli, tasavvuf eğitimi almış, dinî ilimlerle de alakadar olmuştur.³¹ İlk sûfilerden olan Şibli, dizlerini karnına çekmiş ve ellerini dizlerinin önünde bağlamıştır. Başında beyaz destarlı kırmızı bir taç vardır. Beyaz bir iç gömlek ile kol açıklığı geniş, koyu yeşil renginde uzun bir aba giymektedir. Yalınayaktır. Uzun saçları ve beyaz sakal ile bıyığı tel tel işlenmiştir (Resim 6).

Resim 6. Şeyh Şibli ve Marûf-i Kerhî

2.1.3. Şeyh Attâr ve Ahmed Gazzâlî'nin Tasvirleri (4b-5a)

4b varlığında Şeyh Attâr'ın figürü yer almaktadır. Tasvirin hemen yanında ve yazı kartuşunda Şeyh Attâr yazılıdır. Ebû Hâmid Ferîdüddîn Muhammed b. Ebû Bekr İbrâhîm-i Nîsâbûrî (öl. 618/1221), Nîşâbur civarında olan Kedken'de dünyaya gelmiştir. Attâr, mahlas olarak kullandığı isimdir. Onun, küçük yaşlarından itibaren tasavvufa ilgi duyduğu

³¹ Dilaver Gürer, "Şibli, Ebu Bekir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/125.

belirtilmektedir. Öte yandan Attâr'ın aklî ilimlerden anladığı ve ilim tedris ettiği de ifade edilmektedir. İslam tasavvufunun önemli isimlerinden birisi olan Attâr'ın manzum ve nesir türlerinde eserleri vardır.³² Esasen bu tasvirdeki kişi Alâeddîn Attâr da olabilir. Alâeddîn Attâr (öl. 802/1400), Nakşîbendiyye tarikatının kurucusudur. Ailesi Hârizm'den Buhara'ya göç etmiştir. Bahâeddîn Nakşîbend'in halifesi olup, zahidane bir hayat yaşadığı anlatılmaktadır.³³ Ancak, albümdeki isimlerin çoğunun İranlı olduğu göz önüne alındığında portredeki kişinin Ferîdüddîn Attâr olma ihtimali daha yüksektir.

Figüre baktığımızda gür, siyah tonlarda saç ve sakal, ilk dikkat çeken yerdir. Kıyafet olarak uzun, tek parça ve koyu tonlarda ferace tercih edilmiştir. Feracenin kol uçları ve eteğin uç kısımları kırmızıdır. Figürün beline, altın renkli tokanın olduğu bir kemer bağlıdır. Attâr'ın, iki eliyle tuttuğu ve kolunun altına aldığı kırmızı renkli bir baston/müttekayı görmekteyiz. Hemen yanında bir keşkül vardır. Başına siyah destarlı bir kahverengi külah giymiştir.

5a sayfasında tasviri yapılan kişi, Ahmed Gazzâlî'dir (öl. 520/1126). Mecdüddîn Ebü'l-Fütûh Ahmed b. Muhammed el-Gazzâlî, Tûs şehrinde dünyaya gelmiştir. Kendisi İmâm Gazzâlî'nin kardeşidir. Vâiz ve mutasavvıf kimliklerine sahip Ahmed Gazzâlî'nin en önemli eseri, konusu aşk olan *Sevânihu'l-Uşşâk*'tır. *Bevâriku'l-ilmâ, ez-Zâhire fî ilmi'l-basîre, Sırru'l-esrâr ve teşkilü'l-envâr* onun eserleridir.³⁴

Vücudu sağ tarafa hafif dönük bir şekilde postun üstünde oturan Ahmed Gazzâlî kollarını birbirine bağlamıştır. Üzerinde uzun kollu, uzun boylu kahverengi hırkası, belinde ise yeşil kuşağıyla tasvir edilmiştir. Başında beyaz sarıklı bir taç vardır. Sakalı ve bıyığı kısa olup, siyah renktedir. Hemen önünde kırmızı kaplı bir kitap ile keşkül vardır (Resim 7).

³² Ferîdüddîn-i Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Mavi Yay., 2002), 10, 19.

³³ Hamid Algar, "Alâeddîn Veled", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/319.

³⁴ Süleyman Uludağ, "Ahmed el-Gazzâlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/70.

Resim 7. Şeyh Attâr ve Ahmed Gazzâli

2.1.4. Şems-i Tebrîzî ve Mevlânâ Rûmî'nin Tasvirleri (5b-6a)

5b varağında Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. Melikdâd Tebrîzî'nin (öl. 645/1247?) figürü yer almaktadır. Tebriz'de dünyaya gelen Şems-i Tebrîzî'nin manevî yeteneklere sahip olduğu ve riyazette çokça bulunduğu nakledilir.³⁵ 5b'de Şems-i Tebrîzî, izleyiciye doğru bakmaktadır ve yüzünde mahzun bir ifade vardır. Dizlerini karnına çekmiş, oturur bir vaziyettedir. Uzun, siyah ve dalgalı saçları; kısa sakalı ve bıyığıyla betimlenmiştir. Başına etrafı siyah destarlı, ucu sivrice kahverengi bir külah takmıştır. O, kolsuz, uzunca beyaz bir entari giymektedir. Entarinin üst ön kısmında biraz açıklık bulunmaktadır. Ayakları yalınayak olan Tebrîzî'ye resimde hemen ön sol tarafta bulunan keşkül ile baston eşlik etmektedir.

Bir sonraki varakta Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin portresi yer almaktadır. Belh'te dünyaya gelen Mevlânâ (öl. 672/1273), âlim bir zat olan büyük sûfilerden Bahâeddîn-i Veled'in evladıdır. Hem mutasavvıf hem de şair kimliğiyle ön plana çıkan Mevlânâ'nın *Mesnevi-i manevî*,

³⁵ Semih Ceyhan, "Şems-i Tebrîzî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/511.

Divân-ı kebîr, Fîhi mâ fih, Mecâlis-i seb'a ve Mektûbât adlı eserleri vardır.³⁶

Mevlânâ'nın başı hafif bir şekilde sol tarafa doğru meyillidir. Bir eli karnında, bir eli bacağındadır. Başlığı, beyaz destarlı mevlevî sikkesidir. Mevlânâ, dalgalı, uzun, gür saçlı ve sakallı olarak betimlenmiştir. Figürün tam önünde kırmızı bir baston bulunmaktadır. Bastonun hemen yan tarafında sayfaları açık bir kitap vardır. Sayfaların üzerinde siyah renkli mürekkeple ta'lik olarak *مثنوی ما جو قرآن مدل - هادی بعضی و بعضی را مصل* yazılıdır. Yazılan beytin anlamı şudur: *Mesnevimiz Kur'an gibidir. Bazısına doğru yolu gösterir, bazısını da sapıklığa götürür* (Resim 8).

Resim 8. Şems-i Tebrîzî ve Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî

2.1.5. İbrahim Edhem ve Şeyh Sa'dî'nin Tasvirleri (6b-7a)

6b varağında İbrahim Edhem'in adı yazmaktadır. Bu zatin 8. asırda yaşayan zâhid, sûfî İbrahim b. Edhem (öl. 161/778) olması muhtemeldir. *Tezkiretü'l-evliyâ*'da onun için "...vaktin dindarı ve asrın sıddîki" diye bahsedilir. Yine anlatılana göre İmâm Azâm'ın sohbetinde bulunmuş ve pek çok şeyh ile tanışmıştır. Onun riyazet hayatını tercih ettiği belirtilir.³⁷

İbrahim Edhem genç bir halde betimlenmiştir. Uzun siyah saçlı tas-

³⁶ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî*, çev. Derya Örs, Hicabi Kırlangıç (Konya: Erman Ofset, 2012), 8, 11.

³⁷ Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ* (2002), 125.

vir edilen İbrahim Edhem'in başında siyah destarlı kahverengi bir külah vardır. Oturur vaziyette duran Edhem, sol elinde baston tutmaktadır. Beyaz bir iç gömlek ve uzun bir ferace giymektedir. Tokalı siyah kemerine, kenarları kırmızı, ortası mavi elbisenin kumaşıyla aynı renkte bir kumaş/şedd bağlıdır.

Bir sonraki varakta Şeyh Sa'dî'nin (öl. 691/1292) adını okuruz. Muhtemelen bu kişi İran'ın önde gelen şairlerinden olan Sa'dî-i Şîrâzî'dir. Bağdat'ta Nizâmîye Medresesinde tahsilini tamamlamış, zamanının önemli mutasavvıflarından istifade etmiştir. *Bostan* ve *Gülîstan* başta olmak üzere kaleme aldığı başka eserleri de vardır.³⁸

Şeyh Sa'dî, yazı yazarken canlandırılmıştır. Baş kısmı hafif sol tarafa eğiktir. Şeyh Sa'dî'nin sağ elinde tuttuğu bir kamış kalem, sol bacağına koyduğu bir defter vardır. Figürün saçları dalgalı ve uzun olup, başlığı siyah destarlı bir külahtır. Burada figür uzun, tek parça, açık renk kıyafeti ve belinde siyah kemerle tasvir edilmiştir. Hemen önünde bir keşkül ve üzerinde natüralist üslupta bir gül tasvirinin olduğu su testisi yer almaktadır (Resim 9).

Resim 9. İbrahim Edhem ve Şeyh Sa'dî

³⁸ Şeyh Sa'dî-i Şîrâzî, *Bostan ve Gülîstan*, çev. Kilisli Rıfat Bilge (İstanbul: Haşmet Matbaası, 1978), 7, 8.

2.1.6. Hacı Bektâş-ı Velî ve Hâce Hâfız'ın Tasvirleri (7b-8a)

7b varağında figürün hemen yanında ta'lik ile Bektâşî Molla; beyaz yazı kartuşunda ise Hacı Bektâş-ı Velî yazmaktadır. Bu sayfada figürün hemen yanında silik bir mühür görülmektedir. Hacı Bektâş-ı Velî (öl. 669/1271?), Bektaşilik tarikatının kurucusu olarak kabul edilmektedir. Anadolu erenlerinden Hacı Bektâş-ı Velî yalnızca beyaz bir etek ile betimlenmiştir. Dizlerini karnına çekmiş bir vaziyette oturmaktadır. Saçları uzun, dalgalı; sakal ve bıyığı ise kısadır. Başında bir külah yoktur. Ayaklarının önünde bir nefir, sol tarafında ise bir keşkül bulunmaktadır.

8a varağında İran'ın önde gelen şair ve simalarından olan Hâfız-ı Şîrâzî'nin (öl. 792/1390?) tasviri yapılmıştır. Hâfız-ı Şîrâzî, "lisânü'l-gayb" diye anılmaktadır. *Divân*'ı çokça okunmuş ve Türkçe şerhler de yazılmıştır.³⁹ Tasavvuf ile ilgilenen Hâfız'ın hangi tarikata intisap ettiği veya şeyhinin kim olduğuna dair bir malumat yoktur. Onunla aynı devirde yaşayan mutasavvıflardan istifade ettiği ve şeyhlerle görüştüğü bilinmektedir. Ayrıca "Hâce" unvanını kullanmıştır. Nitekim kartuşta da Hâce Hâfız yazmaktadır.⁴⁰

Hâce Hâfız, sağ bacağından destek aldığı elini başına dayamıştır. Yaşlı bir halde tasavvur edilen Hâfız'ın sakal ve bıyıkları beyaz tondadır. Saçları uzun ve dalgalıdır. Başlığı siyah destarlı, kahverengi bir külahtır. Üstünde kol uçları ve eteğin uç kısımlarının kırmızı olduğu yeşil tonlarında uzun bir kıyafeti ile resmedilmiştir. Üzerinde tek parça, uzun kollu, beli tokalı kemerli kıyafetiyle betimlenmiştir. Hâce Hâfız'ın önünde sayfaları açık bir kitapta ta'lik yazı ile *Divân*'ındaki 5. gazelinmakta beyti yazılıdır (Resim 10).

*Hâfız behod nepûşid in hırka-i
meyâlûd
Ey şeyh-i pâkdâmen, ma' zûr
dâr mâ râ*

*Hâfız boşuna giymedi meye
bulanmış şu hırkayı
Eteği temiz şeyhim, gel mazur
gör sen beni*

³⁹ Hâfız-ı Şîrâzî, *Hâfız Divânı*, çev. Hicabi Kırılancıç (İstanbul: Hece Yayınları, 2014), 9.

⁴⁰ Tahsin Yazıcı, "Hâfız-ı Şîrâzî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/106.

Resim 10. Hacı Bektâş-ı Velî ve Hâce Hâfız

2.1.7. Nûr Ali Şâh ve Mîr Şâh Şemseddîn'in Tasvirleri (8b-9a)

8b varlığında portresi yapılan kişi Nûr Ali Şâh'tır. Bu kişinin Nûr Ali Şâh lakabıyla anılan İsfahanlı sûfi Muhammed Ali b. Mirzâ Abdü'l-Hüseyn b. Muhammed Ali İsfahânî olması muhtemeldir.⁴¹ Buradaki Nûr Ali Şâh, şeyhler şeyhi diye anılan Nûr Ali Şâh değil de Hacı Molla Ali Nûr Ali Şâh II Hazretleri de olabilir. Bu konuda bir kesinlik yoktur. Ancak Kaçar dönemi ressamlarından İsmail Celâyîr, Nûr Ali Şâh'ı tasvir etmiştir. Onun tasviri de genç ve bir post üzerinde oturur halde betimlenmiştir.⁴²

Üzerindeki siyah bir iç gömlek ve kolları geniş bir hırkadır. Nûr Ali Şâh, İbrahim Edhem gibi genç bir şekilde betimlenmiştir. Portrede deriş iki elini göğüs hizasında birbirine zıt duracak şekilde tutmaktadır. Hemen önünde siyah şemseli ve salbekli, kırmızı ciltli kapalı halde bir kitap durmaktadır. Saçları dalgalı ve koyu tonlarda olup, tel tel işlenmiştir.

⁴¹ Hossein Abasi vd., "Nour Ali Shah Isfahani in Sufi and noe-Sufi Sources", *Journal of Islamic Denomination* 7/13 (Eylül 2020), 332.

⁴² Elahe Panjehbashi, "Reconfiguration of Dialogue in Ismail Jalayer's Works During the Qajar Period with Aras Mikhail Bakhtian", *Rahpooye Honar/Visual Arts* 3/2 (2020), 73. doi: <http://dx.doi.org/10.29252/rahpooyesoore.7.3.67>.

9a'da figürün hemen yanında “Mîr Şâh Şemseddîn 103” yazmaktadır. Mîr Şemseddîn, elini bacağına dayamış, başı hafif sağa yatık bir haldedir. Üzerinde, belinde kemer olan, uzun tek parça kıyafeti ve başında siyah destarlı külahı vardır (Resim 11).

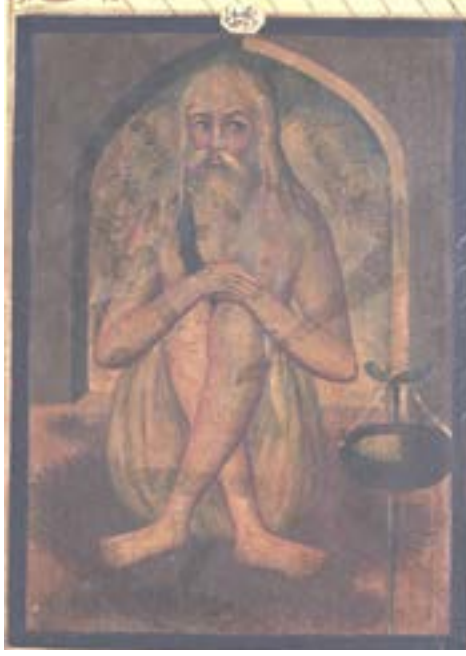
Resim 11. Nûr Ali Şâh ve Mîr Şâh Şemseddîn

2.1.8. Baba Tâhir'in Tasviri (9b)

Son resim Baba Tâhir'e aittir. Baba Tâhir-i Uryân (öl. 447/1055?), İranlı mutasavvıf ve şairdir. İran'da şairliğinden ziyade sûfî yönüyle tanınmaktadır. Aynı zamanda İran halkı tarafından velî olarak da bilinmektedir. Kalender bir hayat yaşadığı tahmin edilmektedir.⁴³

Baba Tâhir'in üzerinde yalnızca beyaz bir etek vardır. Ayakları yalınayaktır. Muhtemelen Uryan lakabına istinaden bu şekilde tasvir edilmiştir. Beyaz renkte dalgalı uzun saçları ve ağarmış sakal ve bıyığıyla yaşlı bir pîr olarak betimlenmiştir. Figürün hemen sol tarafında koyu yeşil renkli bir mütteka ve buna takılı bir keşkül bulunmaktadır (Resim 12).

⁴³ Tahsin Yazıcı, “Baba Tâhir-i Uryan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/370.

Resim 12. Baba Tâhir

Sonuç

Bezm-i Âlem Vâlide Sultan'ın kurduğu kütüphane 19. yüzyılın önemli kütüphanelerinden birisidir. Sultan bu kütüphaneyi bânisi olduğu mektebe bağışlamıştır. Kütüphane, diğer vâkıfların kitap bağışlarıyla zenginleşmiştir. Bağış yapan bu kişilerin kayıtlarına kitaplarda ve vakfiyede rastlamak mümkündür. Bu vakıf kütüphanesinde muhteva ve kitap sanatları açısından önemli kitaplar vardır. Bu eserler arasında incelememize konu olan bir kıyafet albümü de bulunmaktadır.

İnsanların statü, etnik kökeni gibi hususiyetlerinin betimlendiği kıyafet albümleri, 16. yüzyıldan itibaren Avrupa'da yaygınlaşmaya başlamıştır. Osmanlı'da ise kıyafet albümlerinde yerli üretim 16. yüzyılın sonlarına doğrudur. 17. yüzyılda bu albümlerin yapımında bir artış söz konusudur. Bu albümlerde genellikle kadın-erkek, sokak satıcıları gibi farklı statülerdeki insanlar tek figür halinde resmedilmiştir.⁴⁴ 18. yüz-

⁴⁴ Serpil Bağcı vd., *Osmanlı Resim Sanatı* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2019), 3.b, 242-246.

yılın sonları ve 19. yüzyılın başlarında da albümlerin üretildiği görülmektedir.⁴⁵

Tasvir sanatında ve bilhassa albümlerde derviş figürleri önemli bir yer tutmaktadır. Esasen sûfî figürlerinin tasvirlerde yer aldığı yazmalar vardır. Örneğin *Menâkibü'l-ârifin*'de, *Sevâkıb-ı menâkib*'da (TSM R.1479) dervişlerin ve Hz. Mevlânâ'nın yer aldığı tasvirleri görmek mümkündür.⁴⁶ Aynı şekilde *Câmiü's-siyer*, *Hümâyûnnâme* ve *Nusretnâme*'de Mevlevîlik veya diğer tarikatlara mensup derviş motiflerinin yer aldığı sahneler vardır.⁴⁷ Tasvirlerde, dervişlerin giyim ve kuşamlarındaki ufak detaylar sayesinde hangi tarikata mensup oldukları anlaşılmaktadır.⁴⁸ Dervişlerin tasvir edildiği örneklere yer veren klasik kompozisyonların yanında tek figür şeklinde de derviş/sûfî figürlerini görmek mümkündür. Özellikle 17. yüzyılda çarşı ressamlarının hazırladığı albümlerde dervişler önemli figür repertuarından birisi sayılmaktadır. Albümlerde genellikle tasvirler tek figür halindedir.⁴⁹ Örneğin, Mundy Albümü'nde,⁵⁰ Paris Bibliotheque Nationale Od. 7-4 Albümü'nde,⁵¹ Manchester Osmanlı Minyatürleri Albümü'nde⁵² veya dönemin hazırlanan diğer albümlerinde tek figür derviş figürlerini görmek mümkündür.⁵³ Bununla beraber Tahran Gülistan Sarayı'nda yer alan bir murak-

⁴⁵ Banu Mahir, *Osmanlı Minyatür Sanatı* (İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2017), 89. Ayrıca kıyafetnamelere dair yapılan bir çalışma için bk. Nurhan Atasoy, "Kıyafetnamelerin Doğuşu ve Fenerci Mehmed Kıyafetnamesi", *Osmanlı Kıyafetleri Fenerci Mehmed Albümü* (İstanbul: Vehbi Koç Vakfı, 1986).

⁴⁶ Metin And, *Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitolojyası* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020), 403.

⁴⁷ Bağcı vd., *Osmanlı Resim Sanatı*, 170-258.

⁴⁸ Tülün Değirmenci, "Farklı İnançlar, Farklı Kıyâfetler: Osmanlı Resim Sanatında Gezici Dervişler (16. 17. yüzyıllar)", *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi* 1 (2006), 80. Tülün Değirmenci, bu çalışmasında 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı resim sanatında yer almaya başlayan gezici derviş betimlemelerini ele almıştır. Makalede, dervişlerin kullandıkları eşyalar ve giysilere dair inceleme konu edinilmiştir.

⁴⁹ Metin And, *Osmanlı Tasvir Sanatları 2: Çarşı Ressamları* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018), 196.

⁵⁰ Bağcı vd., *Osmanlı Resim Sanatı*, 242.

⁵¹ Ökkeş Hakan Çetin, "Paris Bibliotheque Nationale Od. 7-4 Nolu Albüm Resimlerindeki Derviş Giyim-Kuşamları", *Anadolu Kültürlerinde Süreklilik ve Değişim*, ed. A. Ceren Erel vd. (Ankara: y.y., 2011), 171.

⁵² Fikret Turan, "Manchester Osmanlı Minyatürleri Albümü'nde Sufiler", 8. *Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Bildiriler 2* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2015), 1049.

⁵³ And, *Çarşı Ressamları*, 19, 21, 197.

ka içerisinde sūfî zümresinden Şems-i Tebrîzî, Bistâmî, Baba Tâhir, Nûr Ali Şâh, Müştâk Ali Şâh, Masûm Ali Şâh'ın resimleri vardır. Bu eser İranlı sanatkâr İsmail Celâyir'indir.⁵⁴

Tasvîr-i Urefâ'da yer alan figürlerin kimlikleri bellidir. Bu zatların kim olduklarını figürlerin yanındaki ta'lik yazıdan ve kartuşta yazan nesih yazıdan anlayabiliyoruz. Bu albüm, sūfî olarak bilinen, çoğu İranlı olan 15 kişinin portrelerinden oluşmaktadır. Bu kişiler; Veysel Karanî, Bâyezid-i Bistâmî, Şeyh Marûf-i Kerhî, Şeyh Şiblî, Şeyh Attâr, Şeyh Ahmed Gazzâlî, Şems-i Tebrîzî, Mevlânâ Rûmî, İbrahim Edhem, Şeyh Sa'dî, Hacı Bektâş-ı Velî, Hâce Hâfız, Nûr Ali Şâh, Mîr Şemseddin ve Baba Tâhir'dir. Bu portreler ile ilgili şu hususiyetleri söylemek mümkündür:

Tasviri yapılan bu zatların her biri eserin unvan sayfasında da belirtildiği üzere sūfî kimlikleriyle ön plana çıkan insanlardır ve tasavvuf tarihinin önemli simalarındandır. Bu kişiler ya bir tarikat kurucusu ya bir inancın lideri konumundadır.

Portrelere baktığımızda her bir figürün yüz ifadesine önem verildiği görülmektedir. Kaynaklarda biyografilerini ve menkıbelerini okuduğumuz bu kişilerin yaşam tarzları ve başlarından geçen olaylar göz önüne alındığında figürlerin yüzlerindeki mahzun ve kederli ifade anlam kazanacaktır. Bunu bilhassa Şems-i Tebrîzî'nin, Bâyezid-i Bistâmî'nin yüz ifadelerinde görmek mümkündür.

Figürlerin tamamı cepheden resmedilmiştir. Tasvirlerde resim tekniği hâkimdir. Figürlerin yer aldığı mekân aynıdır. Arka planda kemerin arkasındaki gök manzarasına perspektif ve derinlik verilmiştir.

Kıvrımlar, çizgiler hem ritmik hareketlerle hem de nüanslı boyama tekniğiyle verilmiştir. Saç, sakal bıyık kısımlarında tarama tekniğiyle boyama hâkimdir. Yer yer gölgelendirme üslûbu tatbik edilmiştir. Böylelikle derinlik verilmeye çalışılmıştır.

Figürler, dervişlerin kullandıkları eşyalar ile resmedilmiştir. Veysel Karanî keşkülle, Bistâmî müttekayla, Şeyh Şiblî derviş baltasıyla, Şeyh

⁵⁴ Panjehbashi, "Reconfiguration of Dialogue in Ismail Jalayer's Works During the Qajar Period with Aras Mikhail Bakhtian", 71.

Attâr hem mütteka hem keşkül ile, Ahmed Gazzâlî keşkülle, Şems-i Tebrîzî keşkülle, Hz. Mevlânâ ve İbrahim Edhem bir müttekayla, Şeyh Sa'dî bir keşkülle, Hacı Bektâş bir keşkül ve bir nefirle, Baba Tâhir ise bir mütteka ve keşkül ile beraber çizilmiştir.

Bazı figürlerin yanında da kitap görülmektedir. Veysel Karanî, Marûf-i Kerhî, Şeyh Sa'dî, Ahmed Gazzâlî, Mevlânâ, Hâce Hâfız, Nûr Ali Şâh, Mîr Şemseddîn tasvirlerinde açık veya kapalı bir halde kitap motifleri kullanılmıştır. Muhtemelen bu kişilerin eser sahibi oldukları anlatılmak istenmiştir.

Bütün tasvirler oturur vaziyettedir. Ancak hepsi farklı bir şekilde oturmaktadır. Kimisi dizlerini karnına çekmiş bir şekilde, kimisi eline dizine koymuş bir şekilde tasvir edilmiştir. Oturuş şekillerinin farklı olması, tasvirlerle canlılık katmıştır. Oturur vaziyette tasvir edilen derviş figürlerine başka eserlerde de rastlarız. Örneğin, PBN Od. 7-4 albümünde 30 envanter numaralı tasvirde dervişin dizlerini karnına çekmiş bir vaziyette post üzerinde oturduğunu görmekteyiz. Aynı albümün 29 envanter numaralı tasvirinde dizlerini karnına doğru çekmiş ve ellerini dizlerine bağlamış şekilde oturan bir derviş figürü de yer almaktadır.⁵⁵ Cepheden resimlenen ve başını omzuna yaslayan bu tasvir, albümdeki figürler ile benzer bir duruş sergilemektedir.

Bütün figürler iç mekânda tasvir edilmiştir. Ancak bu iç mekânlarda dışarıyı gören açıklıklar vardır. Figürlerin gözleri iricedir. Yüz ve kıyafetlerde gölgeleme uygulanmıştır. Saçlar toplanmamış, uzun ve gürdür. Sakallar da aynı şekilde uzun ve gürdür. Bazı figürlerde kaşlar kalındır. Bütün sayılan bu hususiyetleri geç dönem İran resim sanatında görmek mümkündür.⁵⁶ Bu dönemin meşhur ressamlarından olan Mihr Ali'nin, Mirza Baba'nın, Abdullah Nakkaşbaşı'nın, Mirza Ebu'l-Hasan Gaffârî'nin veya İsmail Celâyir'in portrelerinde gür saç ve sakal detaylarını görmekteyiz.⁵⁷ Esasen Kaçar sanatında portre yapımına ağırlık

⁵⁵ Bk. Çetin, "Paris Bibliotheque Nationale Od. 7-4 Nolu Albüm Resimlerindeki Derviş Giyim-Kuşamları", 182, 183.

⁵⁶ Bk. Behnam Çağferî Celalî, *Kaçar Resim Sanatı* (Tahran: Kaviş Kalem, 1330), 93.

⁵⁷ Kaçar dönemi ressamlarına dair yapılan çalışma için bk. Parisa Sahafiasl, "Kaçar Döneminin Baş Ressam ve Baş Müzehhipleri", *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 21/52 (2021), 343- 347.

verilmiştir. Bu dönem saray mensubu, asilzade ve dinî kimliğiyle ön plana çıkan kişilerin portrelerinin yapıldığı bilinmektedir. Örneğin İsmail Celâyir'in portrelerini yaptığı kişiler arasında imam ve arif kimseler vardır. Onun başta Nûr Ali Şâh olmak üzere portresini yaptığı derviş kimseler bulunmaktadır.⁵⁸ Bununla beraber İran resim sanatında perspektif ve gölgeleme Kaçar döneminde görülmeye başlanmıştır. Öte yandan geç dönem İran resim sanatında portrelerin yapıldığı kişilerin duygularını yansıtmaya ehemmiyet vermeye başlanmıştır.⁵⁹ Nitekim albümümüzdeki figürlerin yüz ifadelerinden ve tasvirlerde uygulanan perspektiften bahsetmiştik. Bu sebeplerden dolayı incelediğimiz albümün tasvirlerinin geç dönem İran sanatının etkisi ile hazırlandığını söyleyebiliriz.

Osmanlı sanatında çarşı ressamlarının hazırladığı tek portre resimlerin bazılarında kişilerin adları verilmiştir. Ancak genellikle resimleri yapılan kimselerin kimliği belirtilmemiştir. Bu albümde portresi yapılan kişilerin adlarının verilmesi bu bakımdan mühimdir. Bununla beraber sûfîlerin yaşayış tarzlarına göre resmedilmesi de önemli bir detaydır. Her ne kadar dervişler tasvir sanatının konularından biri olsa da toplu bir şekilde albüm içerisinde bulunması ve yalnızca dervişlerin yer alması sık rastlanan bir durum değildir. Sözü edilen gerekçeler eserin kıymetini ortaya koymaktadır.

Bu eser, Bezm-i Âlem Vâlide Sultan Koleksiyonu içerisinde yer almaktadır. Vâlide Sultan'ın vakfiyesinde albüm, *Tasvirât-ı Meşâyih-i 'Azâm* olarak geçmektedir. Bilahare eserin adı envantere *Tasvîr-i Urefâ* olarak kaydedilmiştir. Yani kütüphane vakfedilmeden önce bu kitap, Sultan'ın hususi kütüphanesinde yer almaktaydı. Esasen Sultan'ın kütüphanesinin muhtelif alanlara dair kitaplardan teşekkül ettiğini belirtmiştik. Söz konusu kütüphanede kitap sanatları bakımından önemli eserler de yer almaktadır. Nitekim Sultan'ın kütüphanesinde tasvirli nüshalar ve meşhur hattatların istinsah ettiği nüshalar bulunmaktadır.

⁵⁸ Sahafiasl, "Kaçar Döneminin Baş Ressam ve Baş Müzehhipleri", 327; Panjehbashi, "Reconfiguration of Dialogue in Ismail Jalayer's Works", 71.

⁵⁹ Ali Akın Akyol – Negin Derakshan Houresh, "İran'da Kâğıt Üzerinde Resmin Tarihçesi", *Sanat ve Tasarım Dergisi* 25 (Haziran 2020), 143, 144.

Nihai olarak şunu söyleyebiliriz ki incelediğimiz albüm başta olmak üzere, kütüphanede yer alan diğer sanat değeri ihtiva eden kitaplar bize Vâlîde Sultan'ın sanata değer verdiğini göstermektedir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

- BOA, Osmanlı Arşivi. *Maarif Nezareti Mektubi Kalemi [MFMKT]*. 859-18. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Mabeyn-i Hümayun Evrakı İradeleri [MB. İ]*. No. 11, Gömlek No. 104. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv Defterleri [TS.MA.d]*. No. 8136. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Topkapı Sarayı Müzesi Evrakı [TS.MA.e]*. No. 554, Gömlek No. 22. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. *Bezm-i Âlem Sultan Vakfiyesi Bezm-i Âlem Sultan Defter*. No. 634.

Diğer Kaynaklar

- Abasi, H. vd. “Nour Ali Shah Isfahani in Sufi and noe-Sufi Sources”. *Journal of Islamic Denomination* 7/13 (September 2020), 329-354.
- Akyol, Ali Akın - Houresh, Negin Derakshan. “İran’da Kâğıt Üzerinde Resmin Tarihçesi”. *Sanat ve Tasarım Dergisi* 25 (Haziran 2020), 131- 151.
- Alderson, A. D. *Osmanlı Hanedanının Yapısı*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1998.
- Algar, Hamid. “Alâeddîn Veleđ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/319-320. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- And, Metin. *Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitologyası*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 7. Basım, 2020.
- And, Metin. *Osmanlı Tasvir Sanatları 2: Çarşı Ressamları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018.
- Aslanapa, Oktay. *Osmanlı Devri Mimarisi*. İstanbul: İnkılap Yayınları, 2004.
- Ataseven, Asaf. “Gureba Hastanesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/202-204. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Atasoy, Nurhan. “Kıyafetnamelerin Doğuşu ve Fenerci Mehmed Kıyafetnamesi”. *Osmanlı Kıyafetleri Fenerci Mehmed Albümü*. İstanbul: Vehbi Koç Vakfı, 1986.

- Atasoy, Nurhan. *Derviş Çeyizi Türkiye’de Tarikat Giyim-Kuşam Tarihi*. İstanbul: T.C. Kültür Bakanlığı, 2000.
- Ayvansarâyî Hüseyin Efendi vd. *Hadikatü’l-Cevâmi*. nşr. Ahmed Nezih Gültekin. İstanbul: İşaret Yayınları, 2001.
- Bağcı, Serpil vd. *Osmanlı Resim Sanatı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2012.
- Birgivi, Takıyyüddîn Mehmed b. Pir Ali b. İskender. *İlmihâl-i Vasiyyetnâme*. İstanbul: Beyazıt Kütüphanesi, B2964.
- Birgivi, Takıyyüddîn Mehmed b. Pir Ali b. İskender. *et-Tarîkatü’l-Muhammediyye ve’s-sîretü’l-Ahmediyye*. İstanbul: Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1503.
- Celâlî, Behnam Cağferî. *Kaçar Resim Sanatı*. Tahran: Kaviş Kalem, 1330.
- Ceyhan, Semih. “Şems-i Tebrîzî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/511-516. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Çetin, Ökkeş Hakan. “Paris Bibliotheque Nationale Od. 7-4 Nolu Albüm Resimlerindeki Derviş Giyim-Kuşamları”. *Anadolu Kültürlerinde Süreklilik ve Değişim*. ed. A. Ceren Erel vd. 171-184. Ankara: y.y., 2011.
- Değirmenci, Tülün. “Farklı İnançlar, Farklı Kıyâfetler: Osmanlı Resim Sanatında Gezici Dervişler (16. 17. yüzyıllar)”. *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi* 1 (2006), 79-98.
- Duman, Hasan. *Beyazıt Devlet Kütüphanesi 100 Yaşında*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi, 1984.
- Feridüddîn Attâr. *Tezkiretü’l-Evliyâ*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Erdem Yayınları, 2. Basım, 1991.
- Feridüddîn Attâr. *Tezkiretü’l-Evliyâ*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Mavi Yay., 2002.
- Feridüddîn Attâr. *Tezkiretü’l-Evliyâ*. çev. Mehmed Zahid Kotku. İstanbul: Server Yayınları, 2018.
- Gürer, Dilaver. “Şibli, Ebu Bekir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/125-126. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Hâfız-ı Şîrâzî. *Hâfız Divânı*. çev. Hicabi Kırılancıç. İstanbul: Hece Yayınları, 2014.
- İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyyatı*. 3 Cilt. İstanbul: İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi, 2006.
- Kadı İyâz, Ebu’l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî es-Sebtî. *eş-Şifâ’ bi-ta’rîfî*

- hukûki'l-Mustafâ*. İstanbul: Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B2964.
- Koçer, Hasan Ali. *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*. İstanbul: MEB, 1970.
- Koçu, Reşat Ekrem. "Bezm-i Âlem Valide Sultan". *İstanbul Ansiklopedisi*. İstanbul: Hüsnütabiat Matbaa, 1961.
- Mahir, Banu. *Osmanlı Minyatür Sanatı*. İstanbul: Kabcacı Yayıncılık, 2017.
- Meram, Kemal. *Padişah Anaları*. İstanbul: Öz Yayınları, 1977.
- Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî. *Mesnevî*. çev. Derya Örs, Hicabi Kırılgaç. Konya: Erman Ofset, 2012.
- Öngören, Reşat. "Marûf-i Kerhi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/67-68. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Panjehbashi, Elahe. "Reconfiguration of Dialogue in Ismail Jalayer's Works During the Qajar Period with Aras Mikhail Bakhtian". *Rahpooye Honar/Visual Arts* 3/2 (2020), 67-78. doi: <http://dx.doi.org/10.29252/rahpooyesoore.7.3.67> .
- Sahafiasl, Parisa. "Kaçar Döneminin Baş Ressam ve Baş Müzehhipleri". *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 21/52 (2021), 309- 354.
- Sakaoğlu, Necdet. *Bu Müllkün Kadın Sultanları*. İstanbul: Oğlak Yayıncılık, 2008.
- Slade, Tuğamiral Sir Adolphus. *Müşavir Paşa'nın Kurım Harbi Anıları*. çev. Candan Badem. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2012.
- Süreyya, Mehmed. *Sicill-i Osmanî*. 6 Cilt. nşr. Nuri Akbayar. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Şehsuvaroğlu, Haluk. "Bezm-i Âlem Valide Sultan". *Resimli Tarih Mecmuası* 4/39 (Mart 1953) 2098-2101.
- Şentürk, Hüdayi. "Bezm-i Âlem Valide Sultan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/108-113. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Şeyh Sa'dî-i Şîrâzî. *Bostan ve Gülîstan*. çev. Kilisli Rıfat Bilge. İstanbul: Haşmet Matb., 1978.
- Şeyhî. *Riyâzu'l-Gufrân*. İstanbul: Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B343.
- Tasvîr-i Urefâ*. İstanbul: Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B5017.
- Terzi, Arzu. *Bezm-i Âlem Valide Sultan*. İstanbul: İstanbul Vakıf Üniversitesi, 2018.
- Terzi, Arzu. *Bezm-i Âlem Valide Sultan*. İstanbul: Timaş, 2018.
- Tosun, Necdet. "Veysel Karanî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.

- 43/74-75. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Turan, Fikret. “Manchester Osmanlı Minyatürleri Albümü’nde Sufiler”. 8. *Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Bildiriler 2*. 1046-1059. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2015.
- Uludağ, Süleyman. “Ahmed el-Gazzâlî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/70. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Uludağ, Süleyman. “Bâyezid-i Bistâmî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/238-241. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Yahya Efendi. *Mecmû’âtü’z-zarâif sandûkatü’l-ma’ârif*. nşr. Mehmet Serhan Tayşi. İstanbul: Hassa Mimarlık, 2014.
- Yazıcı, Tahsin. “Baba Tâhir-i Uryan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/370-371. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Yazıcı, Tahsin. “Hâfız-ı Şîrâzî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/103-106. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Zîver Paşa. *Divan ve Münşe’at*. nşr. Mehmet Arslan. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2009.